

Έρευνα στην Εκπαίδευση

Τόμ. 9, Αρ. 1 (2020)

Η εμπειρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης φοιτητών με μαθησιακές δυσκολίες ή αναπηρία στην περίοδο του COVID-19: Μια πιλοτική έρευνα

Αγλαΐα - Λία Σταμπολτζή, Άγγελος Γιαννούλας, Αντώνης Καλαματιανός

doi: [10.12681/hjre.24497](https://doi.org/10.12681/hjre.24497)

Copyright © 2020, Αγλαΐα - Λία Σταμπολτζή, Άγγελος Γιαννούλας, Αντώνης Καλαματιανός

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σταμπολτζή Α. -. Λ., Γιαννούλας Α., & Καλαματιανός Α. (2020). Η εμπειρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης φοιτητών με μαθησιακές δυσκολίες ή αναπηρία στην περίοδο του COVID-19: Μια πιλοτική έρευνα. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 9(1), 140–157. <https://doi.org/10.12681/hjre.24497>

Η εμπειρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης φοιτητών με μαθησιακές δυσκολίες ή αναπηρία στην περίοδο του COVID-19: Μια πιλοτική έρευνα

Αγλαΐα Σταμπολτζή^α, Άγγελος Γιαννούλας^β, Αντώνης Καλαματιανός^γ

^α Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε / Παιδαγωγικό Τμήμα

^β Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε / Παιδαγωγικό Τμήμα

^γ Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε / Συμβουλευτικό Κέντρο Φοιτητών

Σημείωση: Για λόγους συντομίας, σε όλο το κείμενο χρησιμοποιείται το αρσενικό γένος αντί για τα δύο γένη.

Συντομογραφίες: COVID-19: Coronavirus Disease-19, UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ: Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο, Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε: Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης, Α.Ε.Ι: Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, Α.Π.Θ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ε.Κ.Π.Α: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ε.Μ.Π: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, ΠΑ.ΔΑ: Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Ε.Α.Π: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ε.ε.α: ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, ΔΕΠ-Υ: Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής και Υπερκινητικότητα, ΥΤ: Υποστηρικτική Τεχνολογία, ΜοΠρο: Μονάδα Προσβασιμότητας

Περίληψη

Η ταχύτερη εξάπλωση του κορωνοϊού (COVID-19) στις αρχές του 2020 ήταν μια απρόσμενη κατάσταση που επηρέασε όλους τους τομείς της ζωής των ανθρώπων. Η αναστολή λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων επιβλήθηκε σχεδόν ταυτόχρονα σε 61 χώρες. Τα πανεπιστήμια αναγκάστηκαν σε μικρό χρονικό διάστημα (μερικών εβδομάδων) να προσαρμοστούν στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, αντιμετωπίζοντας μια μεγάλη πρόκληση. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η καταγραφή του βαθμού αποδοχής των μεθόδων εξ αποστάσεως διδασκαλίας και μάθησης από φοιτητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (αναπηρία/πάθηση ή μαθησιακές δυσκολίες) που φοιτούν σε δημόσια πανεπιστήμια αλλά και ο εντοπισμός πιθανών εμποδίων, δυσκολιών αλλά και πλεονεκτημάτων της διαδικτυακής μάθησης εν μέσω COVID-19. Το δείγμα της έρευνας ήταν 73 φοιτητές και φοιτήτριες (37 με πάθηση/αναπηρία και 36 με διαγνωσμένες μαθησιακές δυσκολίες από δώδεκα πανεπιστημιακά ιδρύματα της χώρας). Για τη συλλογή των δεδομένων κατασκευάστηκε ερωτηματολόγιο κλειστών ερωτήσεων, το οποίο απαντήθηκε ηλεκτρονικά από τους συμμετέχοντες. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η αντίληψη των φοιτητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι γενικώς θετική, με τους φοιτητές με αναπηρία/πάθηση να εκφράζουν ελαφρώς θετικότερη στάση. Τα 2/3 των φοιτητών απάντησαν θετικά στην προοπτική της συνέχισης της εξ αποστάσεως διδασκαλίας και μετά τη λήξη της πανδημίας. Οι μισοί συμμετέχοντες δεν είχαν επαρκή ενημέρωση πριν την έναρξη της διαδικτυακής μάθησης, ενώ ένα πολύ μικρό ποσοστό (4,6%) φαίνεται να είναι εξοικειωμένο με την εξειδικευμένη υποστηρικτική τεχνολογία που προβλέπεται για τους φοιτητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Οι φοιτητές ανέφεραν εμπόδια και δυσκολίες που συνάντησαν στην εξ αποστάσεως διδασκαλία και επισήμαναν τα πλεονεκτήματα της διαπροσωπικής επαφής και ανατροφοδότησης από τους καθηγητές. Η παρούσα μελέτη είναι πιλοτική και αποτελεί το έναυσμα για περαιτέρω έρευνα. Οι αντιλήψεις και οι εμπειρίες των φοιτητών (θετικές ή αρνητικές) πρέπει να ληφθούν υπόψη για βελτίωση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας και εξασφάλιση επιπρόσθετων μηχανισμών στήριξης σε μελλοντικές καταστάσεις.

Abstract

In 2020, the rapid spread of the coronavirus (COVID-19) was an unexpected situation affecting all areas of human life. The suspension of educational institutions was imposed almost simultaneously in 61 countries. Universities were forced in a short period of time (a few weeks) to move to online education, facing a great challenge. The purpose of this research is to record the degree of acceptance of distance teaching methods by students with special educational needs (disability/learning difficulties) attending public universities and to identify potential obstacles, difficulties or benefits of online education. The sample consisted of 73 students from twelve Greek universities (37 suffering of a chronic disease/disability and 36 with diagnosed learning disabilities). A closed-ended questionnaire was constructed and distributed electronically to undergraduate students of public universities. According to the results, the attitude of students with special educational needs toward online teaching is generally positive, with students with a chronic disease/disability expressing a slightly more positive attitude. Two thirds of the participants responded positively to the prospect of continuing online teaching after the end of the pandemic. Half of the participants did not get enough information and support before the start of online lessons, while only a small percentage (4.6) is familiar with the special assistive technology suitable for students with special educational needs. Moreover, the students who took part at the study reported several personal, technical, academic and communication obstacles and difficulties encountered in distance learning. They pointed out the advantages of personal contact and feedback from their professors. The present research is a pilot one and it can trigger further research in this area. Students' perceptions and experiences (positive or negative) must be taken into account to improve online teaching practices and provide additional support mechanisms for future cases.

© 2020, Σταμπολτζή Α., Γιαννούλας, Α., Καλαματιανός, Α.
Άδεια CC-BY-SA 4.0

Λέξεις-κλειδιά: εξ αποστάσεως εκπαίδευση, φοιτητές, ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, πανδημία, COVID-19
Key words: distance education, students, special educational needs, pandemic, COVID-19

Εισαγωγή

Στις αρχές Μαρτίου 2020 η ανθρωπότητα έζησε μια πρωτόγνωρη κατάσταση εξαιτίας της διασποράς του ιού COVID-19. Οι συνέπειες ήταν μεγάλες σε κάθε τομέα της ζωής των ανθρώπων. Στη χώρα μας, προκειμένου να περιοριστεί η εξάπλωση του ιού COVID-19 και για λόγους προστασίας καθηγητών, φοιτητών και της δημόσιας υγείας αποφασίστηκε, μεταξύ άλλων, η αναστολή λειτουργίας των πανεπιστημίων και μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα το «πέραςμα» στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση (ΦΕΚ 783/τ.Β', 10-3-2020). Αντίστοιχα φαινόμενα είχαμε ταυτόχρονα σε 61 χώρες από όλον τον κόσμο όπου επιβλήθηκε κλείσιμο των πανεπιστημιακών και άλλων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (UNESCO, 2020).

Η αναστολή λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην Ελλάδα συνεχίστηκε, με εξαίρεση τα εργαστηριακά και κλινικά μαθήματα τα οποία ξεκίνησαν και πάλι κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες στις 25 Μαΐου 2020 με εφαρμογή Κοινής Υπουργικής Απόφασης (ΚΥΑ, ΦΕΚ 1699/τ.Β'/5-5-2020). Στη συνέχεια δόθηκε η δυνατότητα διενέργειας εξετάσεων εξαμήνου, δια ζώσης ή εξ αποστάσεως, με έναρξη το μήνα Ιούνιο.

Η πρωτόγνωρη κατάσταση λόγω του ιού COVID-19 είχε επιπτώσεις σε όλους τους τομείς της ζωής των ανθρώπων (θνησιμότητα, δημόσια υγεία, οικογενειακή ζωή, οικονομία, εμπόριο, τουρισμός) και φυσικά στην εκπαιδευτική διαδικασία που για πρώτη φορά στην ιστορία μετατράπηκε στη μεγαλύτερη διαδικτυακή εκπαιδευτική πρακτική (Bao, 2020). Τα περισσότερα πανεπιστήμια αναγκάστηκαν σε μικρό χρονικό διάστημα (μερικών εβδομάδων) να προσαρμοστούν στην εξ αποστάσεως, σύγχρονη και ασύγχρονη εκπαίδευση.

Σε γενικές γραμμές, ένα πλήρες διαδικτυακό μάθημα απαιτεί επιμελημένο σχεδιασμό, διδακτικό υλικό (βίντεο και σημειώσεις) και συνεχή τεχνολογική υποστήριξη προς τον διδάσκοντα αλλά και προς τους «μαθητές». Ωστόσο, λόγω της ξαφνικής εμφάνισης του COVID-19, πολλά μέλη εκπαιδευτικού προσωπικού αντιμετώπισαν τις προκλήσεις της έλλειψης διαδικτυακής διδακτικής εμπειρίας, έγκαιρης προετοιμασίας ή υποστήριξης από ομάδες εκπαιδευτικής τεχνολογίας (Bao, 2020).

Οι φοιτητές, από την πλευρά τους, έπρεπε πρωτίστως να προσαρμοστούν στη νέα καθημερινότητα, να διακόψουν προσωρινά τις σπουδές τους για να επιστρέψουν άμεσα στον τόπο καταγωγής (κατοικίας) τους και να συνηθίσουν τα νέα μέτρα κοινωνικής απομόνωσης για τον περιορισμό εξάπλωσης της επιδημίας (Yan, 2020).

Ορισμένοι ερευνητές αναφέρουν την επίδραση των περιοριστικών μέτρων κυκλοφορίας στην ψυχική υγεία των φοιτητών, στα επίπεδα άγχους τους και στην ικανότητα να ανταποκριθούν άμεσα στη διαδικτυακή εκπαίδευση. Όπως κάθε κατάσταση κρίσης, έτσι και η απρόσμενη κατάσταση λόγω COVID-19 έχει και θα έχει βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις για τους φοιτητές και γενικότερα για όλο τον πληθυσμό (Neves & Hewitt, 2020).

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Οι συνέπειες της έκτακτης πανδημίας εντοπίζονται σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Η συνέχιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, που αφορούσε εκατομμύρια μαθητές, φοιτητές και καθηγητές όλων των βαθμίδων, ήταν μια τεράστια πρόκληση για όλες τις χώρες (Skulmowski & Rey, 2020). Παράλληλα καταγράφηκαν τα πρώτα αποτελέσματα αυτής της μετάβασης στην εξ αποστάσεως διδασκαλία για έκτακτους λόγους, ώστε να διερευνηθούν οι προϋποθέσεις και οι συνθήκες για μια επιτυχημένη «μάθηση από το σπίτι».

Η Bao (2020) παρουσιάζει την περίπτωση του Πανεπιστημίου του Πεκίνου, το οποίο μετέτρεψε διαδικτυακά όλα τα προγράμματά του για ένα σύνολο 44.700 φοιτητών. Οι μεγαλύτερες δυσκολίες για τους φοιτητές δεν προέρχονταν από την έλλειψη τεχνολογικών δεξιοτήτων, αλλά από έλλειψη σωστής «μαθησιακής στάσης», αυτο-πειθαρχίας, κατάλληλου μαθησιακού υλικού ή κατάλληλου χώρου για μελέτη όντας στο σπίτι. Η Bao (2020) παρουσιάζει πέντε αρχές υψηλού αντίκτυπου για τη διαδικτυακή μάθηση: α) υψηλή συνάφεια μεταξύ του διαδικτυακού εκπαιδευτικού σχεδιασμού και του μαθητή, β) αποτελεσματική διάχυση του εκπαιδευτικού υλικού, γ) επαρκή υποστήριξη των φοιτητών από καθηγητές και βοηθούς διδασκαλίας, δ) υψηλής ποιότητας συμμετοχή για τη βελτίωση του εύρους και του βάθους της μάθησης, και ε) σχέδιο έκτακτης ανάγκης για την αντιμετώπιση προβλημάτων των διαδικτυακών πλατφορμών.

Οι Skulmowski και Rey (2020) αναφέρονται στην περίπτωση του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου του Chemnitz στη Γερμανία με πληθυσμό 10.389 φοιτητές, όπου μέσα σε λίγες εβδομάδες έγινε η μετάβαση από τα τακτικά μαθήματα στα ψηφιακά. Πέρα από τη χρήση βιντεοσκοπημένων διαλέξεων και τηλεδιασκέψεων, λειτούργησε άμεση ανοιχτή γραμμή συμβουλευτικής βοήθειας. Οι συγγραφείς κάνουν ιδιαίτερη αναφορά στην ανάγκη «πολυτροπικής» μάθησης που εμπλέκει πολλαπλές αισθητηριακές μεθόδους με «ορθολογική χρήση» τεχνολογίας και η οποία θα αποτελέσει τη βάση εκπαίδευσης και για μελλοντικές καταστάσεις έκτακτης ανάγκης. Οι εμπειρίες όλων από την ψηφιακή μάθηση πρέπει να αξιολογηθούν για μια μελλοντική ψηφιοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ώστε να αρθούν τα εμπόδια (οικονομικά, νομικά, ψυχολογικά, τεχνολογικά κ.α.) και να ληφθεί υπόψη πως η κοινωνική αλληλεπίδραση και επαφή είναι σημαντικές, ιδιαίτερα για τις ηλικίες 15-25 ετών και δεν μπορούν να αντικατασταθούν από την ψηφιακή επικοινωνία (Kerres, 2020; Skulmowski & Rey, 2020).

Οι Marinoni, van't Land και Jensen (2020) υπό την αιγίδα της Παγκόσμιας Ένωσης Πανεπιστημίων διεξήγαγαν μια παγκόσμια έρευνα σε 109 χώρες και με 424 συμμετέχοντες μεταξύ των οποίων ήταν πανεπιστημιακοί καθηγητές, πρυτάνεις και διευθυντές γραφείου διεθνών σχέσεων

των πανεπιστημίων. Τα ευρήματα αυτής της έρευνας είναι πολλά και σημαντικά. Ο COVID-19 δοκίμασε τις αντοχές όλων των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων με ορισμένες αρνητικές συνέπειες στην ποιότητα των παρεχόμενων εκπαιδευτικών υπηρεσιών και στην ισότητα των μαθησιακών ευκαιριών. Παρά τις πιέσεις αναδύθηκαν, όπως σε κάθε κρίση, ευκαιρίες για δημιουργικότητα και συνεργασία. Από έξι περιοχές της γης, τα πανεπιστήμια της Αφρικής επλήγησαν περισσότερο από όλα, επιβεβαιώνοντας τις ανισότητες που δημιούργησε η επέλαση του ιού σε διαφορετικές ηπείρους. Ωστόσο, τα 2/3 των πανεπιστημίων αντικατέστησαν τη δια ζώσης εκπαίδευση με την εξ αποστάσεως. Το 80% των πανεπιστημίων ανέφεραν την αναβολή ταξιδιών και συνεδρίων αλλά και τον κίνδυνο μη ολοκλήρωσης ερευνητικών προγραμμάτων. Ένα ακόμη σημαντικό εύρημα της διεθνούς αυτής έρευνας είναι πως τα 3/4 των πανεπιστημίων συμμετείχαν ενεργά σε ερευνητικές πρωτοβουλίες και στη χάραξη δημόσιας πολιτικής δείχνοντας το υψηλό επίπεδο και τη σημασία της συμβολής της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην κοινωνία και τη δημόσια υγεία.

Επιπλέον, οι Neves και Hewitt (2020) στην ετήσια έρευνα ακαδημαϊκής εμπειρίας Βρετανών φοιτητών, κατέγραψαν, μεταξύ άλλων, τις επιπτώσεις της πανδημίας στην ψυχική υγεία των φοιτητών για το έτος 2020. Από τους τέσσερις παράγοντες που μετρήθηκαν, μόνο «η χαρά» παρουσίασε μείωση μετά τον Μάρτιο του 2020. Σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη, οι φοιτητές με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό παρουσίασαν, με εξαίρεση το άγχος, χαμηλότερους δείκτες ψυχικής υγείας για το έτος 2020 σε σύγκριση με το συνολικό φοιτητικό πληθυσμό.

Η πρώτη ελληνική έρευνα αξιολόγησης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης διεξήχθη στο ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ με στόχο τη διερεύνηση του βαθμού αποδοχής των μεθόδων εξ αποστάσεως διδασκαλίας και εξέτασης από τους φοιτητές (https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/326588_proti-panelladiki-ereyna-axiologisis-tis-ex-apostaseos-ekpaideysis-apo-tmima). Στην έρευνα έλαβαν μέρος 162 φοιτητές του Τμήματος μέσω της πλατφόρμας e-class. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, φαίνεται να υπάρχει αποδοχή από την πλειοψηφία των φοιτητών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και αρκετές θετικές γνώμες για την εξ αποστάσεως διδασκαλία (Μ.Ο. 3,8 στα 5) και για τις εξ αποστάσεως εξετάσεις (Μ.Ο. 3,5 στα 5). Επιπλέον, το 44% των φοιτητών φαίνεται να προτιμά την εξ αποστάσεως διδασκαλία, έναντι του 33% που προτιμά τη δια ζώσης, ενώ το υπόλοιπο 23% δεν έχει ιδιαίτερη προτίμηση. Σημαντικό στοιχείο της έρευνας αποτελεί το γεγονός πως πλειοψηφία των φοιτητών, της τάξης του 70%, επιθυμεί, αν χρειαστεί, τα μαθήματα να γίνονται εξ αποστάσεως και στο χειμερινό εξάμηνο του 2020. Σχετικά με τα θετικά και τα αρνητικά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, οι φοιτητές εντόπισαν εύστοχα τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα. Στα πλεονεκτήματα ανέφεραν τον πιο ξεκούραστο και άνετο τρόπο παρακολούθησης των διαλέξεων από το σπίτι, καλύτερη συγκέντρωση, παρακολούθηση εκ των υστέρων για φοιτητές που εργάζονται ή δεν μπορούν να παρακολουθήσουν το μάθημα την ώρα που γίνεται, λιγότερο άγχος στις εξετάσεις, ανοιχτά βιβλία, καλύτερη συγκέντρωση στις εξετάσεις από ό,τι στο αμφιθέατρο κ.λπ. Στα μειονεκτήματα υπογράμμισαν την έλλειψη αμεσότητας στη διδασκαλία, διακοπή κοινωνικών επαφών, τεχνικά προβλήματα, απουσία ίντερνετ στο σπίτι, φοιτητές που μονοπωλούν το μάθημα με απορίες και παρεμβάσεις, μειωμένο χρόνο εξέτασης, ζητήματα αξιοπιστίας στις εξ αποστάσεως εξετάσεις και έκτακτα τεχνικά προβλήματα.

Συνοψίζοντας τη βιβλιογραφία, παρατηρούμε πολλά κοινά σημεία μεταξύ των ερευνών αναφορικά με τις δυνατότητες αλλά και τις δυσκολίες της διαδικτυακής μάθησης (Weeden & Cornwell, 2020). Ελάχιστες έρευνες μέχρι στιγμής έχουν μελετήσει τις ψυχολογικές και κοινωνικές συνέπειες της μάθησης από απόσταση και δειλά φαίνεται πως οι συνέπειες αυτές είναι μεγαλύτερες για τα άτομα από ευάλωτες κοινωνικο-οικονομικές ομάδες. Σύμφωνα με τον Συνήγορο του Πολίτη (2020), οι πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (άτομα από άλλες εθνότητες ή μειονότητες, άτομα με αναπηρία, άνεργοι, άτομα σε καταστάματα κράτησης κ.λπ) πλήττονται περισσότερο σε καταστάσεις έκτακτων αναγκών και κρίσεων και χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας και μέριμνας.

Για τους φοιτητές με ε.ε.α εντοπίσαμε στη βιβλιογραφία την έρευνα των Fichten et al. (2003) οι οποίοι εξέτασαν την αποτελεσματικότητα των υποστηρικτικών υπηρεσιών για φοιτητές με ε.ε.α από διάφορα πανεπιστήμια του Καναδά, μεταξύ των οποίων και δύο ιδρύματα με εξ αποστάσεως σπουδές. Οι φοιτητές με ε.ε.α που λάμβαναν υποστήριξη στα εξ αποστάσεως προγράμματα ήταν το

3% του συνολικού πληθυσμού των δηλωμένων φοιτητών με ε.ε.α. Συνολικά οι φοιτητές με ε.ε.α έφταναν έως και 6% του συνολικού φοιτητικού πληθυσμού. Σύμφωνα με την Moisey (2004), η εξ αποστάσεως εκπαίδευση προσφέρει πλεονεκτήματα για συγκεκριμένες ομάδες φοιτητών με αναπηρία αναφορικά με την προσβασιμότητα στο χώρο, προγραμματισμό και ευελιξία παρακολούθησης μαθημάτων από το σπίτι, εξατομικευμένη μελέτη, περισσότερο χρόνο για μελέτη, ηλεκτρονική πρόσβαση σε πηγές και υπηρεσίες κλπ. Ωστόσο, είναι απαραίτητη η συστηματική παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών για τους φοιτητές με ε.ε.α ώστε να μπορούν απρόσκοπτα να συνεχίζουν τις σπουδές και να αποφοιτούν από τα πανεπιστημιακά ιδρύματα (Murders, 2017).

Είναι φανερό πως οι δυνατότητες της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για ειδικές ομάδες φοιτητών (φοιτητές με αναπηρία ή μαθησιακές δυσκολίες) δεν έχουν διερευνηθεί επαρκώς, πόσο μάλλον οι προκλήσεις αυτής της έκτακτης μορφής μάθησης και διδασκαλίας σε συνθήκες πανδημίας. Ωστόσο αναμένεται βάσει της υπάρχουσας βιβλιογραφίας (Moisey, 2004; Murders, 2017) οι φοιτητές με ε.ε.α να δείξουν θετική ανταπόκριση στη νέα αυτή μορφή εκπαίδευσης.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να καταγραφεί ο βαθμός αποδοχής των μεθόδων εξ αποστάσεως διδασκαλίας εν μέσω COVID-19 από τους προπτυχιακούς φοιτητές με διακριτές ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (αναπηρία/πάθηση ή μαθησιακές δυσκολίες όπως ορίζονται στον Νόμο 3699/2008) ελληνικών ΑΕΙ. Επιπλέον, γίνεται προσπάθεια να εντοπιστούν τα εμπόδια, οι προκλήσεις αλλά και τα πλεονεκτήματα της μάθησης από το σπίτι για την ιδιαίτερη αυτή ομάδα φοιτητών που είναι ανομοιογενής και με διαφορετικές μαθησιακές ανάγκες (Stampoltzis et al., 2017)

Μέθοδος

Δείγμα της έρευνας

Για την παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε δείγμα ευκολίας με κριτήριο την επίσημη διάγνωση αναπηρίας ή μαθησιακών δυσκολιών. Το δείγμα (73 άτομα) συλλέχθηκε μέσα από ένα ευρύτερο δείγμα φοιτητών από όλα τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης της χώρας (370 άτομα) που συμμετείχαν σε έρευνα για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Οι φοιτητές με επίσημα διαγνωσμένες ειδικές μαθησιακές δυσκολίες ή αναπηρία αποτέλεσαν το 19,73% του δείγματος όλων των φοιτητών που συμμετείχαν, ποσοστό που δείχνει έως ένα βαθμό τη θετική ανταπόκρισή τους. Επίσης, επειδή η έρευνα ήταν διαδικτυακή, προϋπόθεσή ήταν η εξοικείωση με την τεχνολογία. Αυτό εκ των προτέρων σημαίνει πως δεν συμμετείχαν άτομα που δεν είχαν πρόσβαση στο διαδίκτυο. Επίσης, δεν συλλέχθηκαν πληροφορίες ως προς τον προγενέστερο τρόπο παρακολούθησης μαθημάτων και εξέτασης των φοιτητών με ε.ε.α. Τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος δίνονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1 Βασικά δημογραφικά στοιχεία του δείγματος

	N	%
Φύλο		
Άντρες	22	30,1
Γυναίκες	51	69,9
Κατηγορία ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών		
Μαθησιακές δυσκολίες (δυσλεξία, δυσγραφία, ΔΕΠ-Υ κ.λπ)	36	49,3
Δυσλεξία	20	27,4

<i>ΔΕΠ-Υ</i>	12	16,4
<i>Προβλήματα λόγου</i>	4	5,5
Αναπηρία ή πάθηση (προβλήματα υγείας, όρασης, ακοής κ.λπ)	37	50,7
<i>Ψυχιατρικές διαταραχές</i>	9	12,3
<i>Προβλήματα όρασης</i>	9	12,3
<i>Προβλήματα ακοής</i>	2	2,7
<i>Νευρολογικά προβλήματα</i>	5	6,8
<i>Χρόνια ή αυτοάνοσα νοσήματα</i>	11	15,1
<i>Αυτισμός</i>	1	1,4
Πανεπιστημιακό Ίδρυμα		
Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.	21	28,8
Α.Π.Θ.	2	2,7
Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών	3	4,1
Ε.Κ.Π.Α.	32	43,8
Ε.Μ.Π.	2	2,7
ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ	1	1,4
Πανεπιστήμιο Αιγαίου	1	1,4
ΠΑ.ΔΑ	1	1,4
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας	3	4,1
Πανεπιστήμιο Κρήτης	1	1,4
Πανεπιστήμιο Πατρών	2	2,7
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου	2	2,7
Πάντειο Πανεπιστήμιο	2	2,7
Έτος σπουδών		
1 ^ο	17	23,3
2 ^ο	11	15,1
3 ^ο	18	24,7
4 ^ο	8	11,0
5 ^ο	9	12,3
6 ^ο ή μεγαλύτερο	10	13,7
Γνωστικό αντικείμενο		
Μηχανικοί (Μηχανολόγοι, Πολιτικοί, Ηλεκτρολόγοι, κλπ.)	36	49,3
Ανθρωπιστικές επιστήμες/Παιδαγωγικά	29	39,7
Φυσικές επιστήμες	8	11

Ερευνητικό εργαλείο

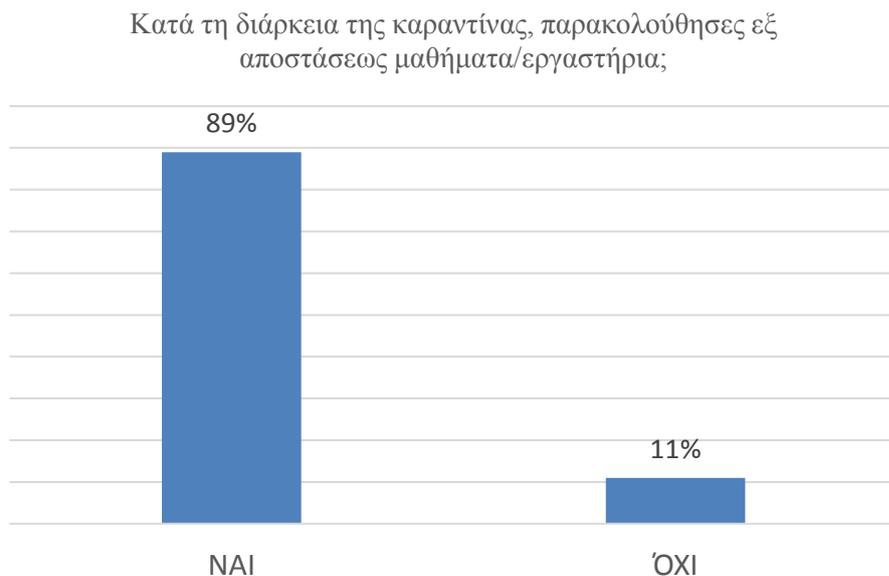
Για τη συλλογή των δεδομένων αρχικά σχεδιάστηκε ερωτηματολόγιο κλειστών ερωτήσεων με βάση τη βιβλιογραφία και την ηθική δεοντολογία ερευνών με υποκείμενα ενήλικα άτομα. Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε τρία μέρη: στο πρώτο μέρος υπήρχαν 5 ερωτήσεις για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, στο δεύτερο μέρος 6 ερωτήσεις γύρω από την τεχνολογία και τη χρήση της (για τα ακαδημαϊκά μαθήματα/εργαστήρια) και στο τρίτο μέρος 7 ερωτήσεις για τα πλεονεκτήματα και τις δυσκολίες της μάθησης από το σπίτι. Το ερωτηματολόγιο στην τελική του μορφή δημιουργήθηκε μέσω Google forms ώστε να μπορεί να απαντηθεί ηλεκτρονικά. Δόθηκε πιλοτικά σε τρεις προπτυχιακούς φοιτητές για να διαπιστωθεί αν οι ερωτήσεις ήταν κατανοητές και μπορούσαν να απαντηθούν από φοιτητές κι έγινε επεξεργασία των αποτελεσμάτων. Ακολούθησαν βελτιώσεις με βάση τις απαντήσεις τους και καταλήξαμε στην τελική μορφή του εργαλείου.

Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Το ερωτηματολόγιο ήταν ανώνυμο και ζητήθηκε η συναίνεση των συμμετεχόντων για την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Αρχικά στάλθηκε στα Συμβουλευτικά Κέντρα των πανεπιστημίων της χώρας, και μέσω αυτών σε φοιτητές που δέχονταν δια ζώσης ή εξ αποστάσεως στήριξη από τα Συμβουλευτικά Κέντρα λόγω ε.ε.α. Επιπλέον, το ερωτηματολόγιο αναρτήθηκε σε φοιτητικές ιστοσελίδες για την ενημέρωση των φοιτητών. Η συλλογή δεδομένων διήρκησε από τον Μάιο ως τον Ιούνιο του 2020.

Αποτελέσματα

Το πρώτο εύρημα αφορά στη δυνατότητα παρακολούθησης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης από τους φοιτητές και τις φοιτήτριες (Γράφημα 1). Όπως φαίνεται από το Γράφημα, ένα (μικρό μεν) μέρος των φοιτητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (8 άτομα στα 73) δεν κατάφερε να έχει πρόσβαση στην τηλεεκπαίδευση υπό τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικράτησαν.

Γράφημα 1 Δυνατότητα παρακολούθησης εξ αποστάσεως μαθημάτων

Συναφές με το προηγούμενο εύρημα είναι το ερώτημα σχετικά με το πόσοι είχαν σύνδεση ίντερνετ στο χώρο κατοικίας τους. Από τους 65 φοιτητές που δήλωσαν πως συμμετείχαν στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οι 63 (96,2%) είχαν σύνδεση ενώ 2 (3%) δεν είχαν. Παρόμοια ποσοστά έχουμε για την κατοχή φορητού υπολογιστή ή Η/Υ στο σπίτι από τους φοιτητές. Επιπλέον, το 41,5% αναφέρει πως αναγκάζεται να μοιράζεται τον φορητό υπολογιστή ή τον Η/Υ στο σπίτι με άλλο μέλος της οικογένειας.

Αναφορικά με το μέσο με το οποίο συνδέονταν στα μαθήματα (ερώτηση πολλαπλής επιλογής), την πρώτη προτίμηση καταλαμβάνει ο φορητός υπολογιστής (35,6%), ακολουθεί το κινητό (27,4%) και ο σταθερός ηλεκτρονικός υπολογιστής (13,7%), ενώ χρήση μικροφώνου κάνει το 39,7%.

Ως προς την ενημέρωση ή πληροφόρηση που τους παρείχε το πανεπιστήμιο (ή οι εξειδικευμένες συμβουλευτικές υπηρεσίες) πριν την έναρξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης λόγω πανδημίας, το 47,7% δήλωσε πως είχε ενημέρωση, ενώ το 52,3% δήλωσε πως δεν είχε, γεγονός που προβληματίζει γιατί σε μια έκτακτη περίπτωση είναι σημαντική η αρχική ενημέρωση και εισαγωγή στις νέες μεθόδους διδασκαλίας για όλους τους φοιτητές, ιδιαίτερα για αυτούς με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα εργαλεία που χρησιμοποίησαν οι φοιτητές στη διάρκεια των εξ αποστάσεως μαθημάτων (δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων). Ιδιαίτερα, η χρήση της ασύγχρονης εκπαίδευσης φαίνεται ότι προϋπήρχε της εποχής της πανδημίας και αξιοποιήθηκε άμεσα και σε μεγαλύτερο βαθμό.

Πίνακας 2 Εργαλεία που αξιοποίησαν οι φοιτητές/τριες στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

<i>Εργαλεία εξ αποστάσεως διδασκαλίας</i>	N (%)
Επικοινωνία με τον καθηγητή μέσω e-mail	12 (16,4%)
Αποστολή υλικού στο e-mail του φοιτητή	6 (8,2%)
Πλατφόρμα ασύγχρονης εκπαίδευσης (e-class, Moodle κ.λπ) όπου αναρτάται το εκπαιδευτικό υλικό	22 (30,1%)
Βίντεο-μαθήματα ή βίντεο-διαλέξεις	13 (17,8%)
Εφαρμογές άμεσης επικοινωνίας (instant messaging)	0 (0%)
Σύγχρονη διδασκαλία μέσω πλατφόρμας (MS Teams, Google meet κ.λπ)	15 (20,5%)

Για τη χρήση ειδικής υποστηρικτικής τεχνολογίας (τεχνολογία ανάγνωσης οθόνης, μετατροπή ομιλίας σε κείμενο, μεγέθυνση οθόνης κ.λπ) που προορίζεται για ειδικές κατηγορίες φοιτητών, παρατηρούμε πως οι φοιτητές δεν είναι εξοικειωμένοι με αυτές παρά το ότι προορίζονται πρωτίστως για άτομα με αναπηρία ή/και μαθησιακές δυσκολίες. Μόνο το 4,6% του δείγματος απάντησε πως τις χρησιμοποιεί.

Τα εμπόδια που συνάντησαν οι φοιτητές κατά τη διάρκεια της τηλεεκπαίδευσης καταγράφονται στον Πίνακα 3 (δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων).

Πίνακας 3 Εμπόδια κατά την παρακολούθηση των on-line μαθημάτων

<i>Εμπόδια κατά την παρακολούθηση των on-line μαθημάτων</i>	N (%)
Πρόβλημα με τη γραμμή σύνδεσης στο διαδίκτυο	32 (43,8%)
Αδυναμία φωνητικής επικοινωνίας (πχ. έλλειψη μικροφώνου)	10 (13,7%)
Προβληματική ακουστική κατά το μάθημα (ο καθηγητής δεν ακουγόταν καθαρά)	30 (41,1%)
Αδυναμία τηλεοπτικής επικοινωνίας-επαφής (πχ. έλλειψη κάμερας)	5 (6,8%)
Προβληματική εικόνα (δυσκολίες διαμοιρασμού οθόνης)	26 (35,6%)

Οι προκλήσεις της εξ αποστάσεως μάθησης από το σπίτι στη διάρκεια της καραντίνας είναι πολλές για τους φοιτητές και αποτυπώνονται στον παρακάτω πίνακα (πολλαπλές απαντήσεις) με βάση τη συχνότητα που αναφέρθηκαν από τους συμμετέχοντες.

Πίνακας 4 Προκλήσεις που συνάντησαν οι φοιτητές/τριες στη διάρκεια της μάθησης από το σπίτι

<i>Προκλήσεις στη διάρκεια της μάθησης από το σπίτι</i>	N (%)
Έλλειψη επικοινωνίας (ανατροφοδότησης) από τους καθηγητές για τη συνέχιση συμμετοχής στα μαθήματα	14 (19,2%)
Έλλειψη καθοδήγησης σχετικά με τη χρήση νέων τεχνολογιών	5 (6,8%)
Δυσκολία κατανόησης του παρεχόμενου εκπαιδευτικού υλικού	17 (23,3%)
Δυσκολία χρήσης των ηλεκτρονικών πλατφορμών για τα μαθήματα	7 (9,6%)
Οικογενειακές απαιτήσεις (π.χ. φροντίδα παιδιών, άλλων εξαρτωμένων ατόμων)	19 (26%)
Απροθυμία συμμετοχής στη διαδικτυακή εκπαιδευτική διαδικασία	15 (20,5%)
Έλλειψη δομής και οργάνωσης των μαθημάτων	8 (10,9%)
Έλλειψη συμβουλευτικών υπηρεσιών από το πανεπιστήμιο	12 (16,4%)
Έλλειψη τεχνικών γνώσεων/δεξιοτήτων	5 (6,8%)

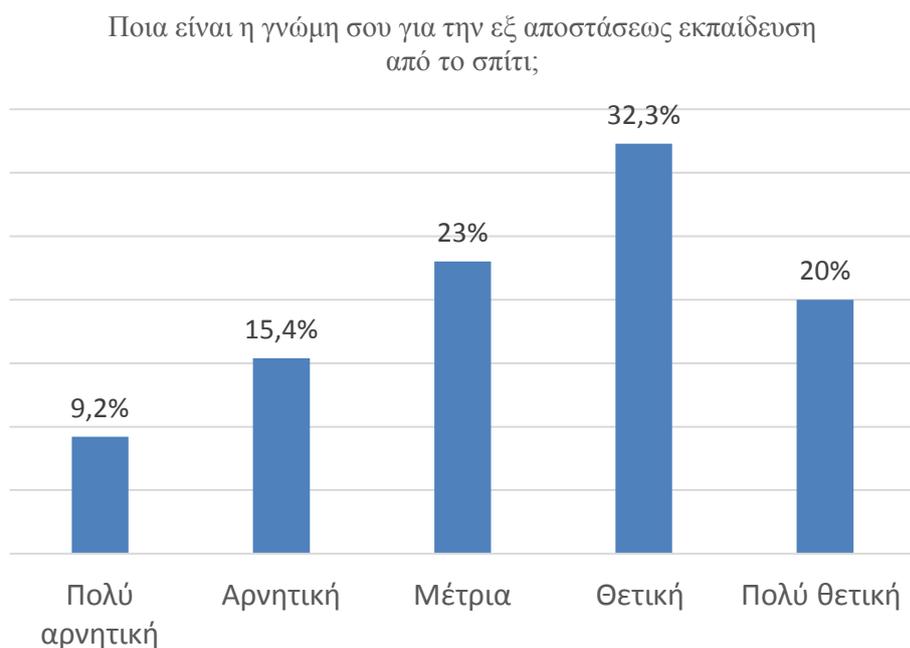
Ένα ακόμη ερώτημα που θέσαμε ήταν τι είναι αυτό που δεν καλύπτεται από την εξ αποστάσεως διδασκαλία. Η απάντηση που συγκέντρωσε 44 προτιμήσεις (60,3%) είναι «η επαφή και η επικοινωνία με τους συμμαθητές μου», ενώ ακολουθεί με 32 προτιμήσεις (43,8%) «η φυσική παρουσία μου στην τάξη» και τέλος με 26 προτιμήσεις (35,6%) «η άμεση επικοινωνία με τον διδάσκοντα». Η διδασκαλία, επομένως, δεν είναι μόνο μάθηση, αλλά έχει κοινωνικοποιητικό και αλληλεπιδραστικό χαρακτήρα για τους φοιτητές.

Ως προς τους παράγοντες που προκαλούν κούραση στους φοιτητές στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οι απαντήσεις τους κατανέμονται ως εξής (Πίνακας 5).

Πίνακας 5 Παράγοντες που πιθανόν να σε κούρασαν στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

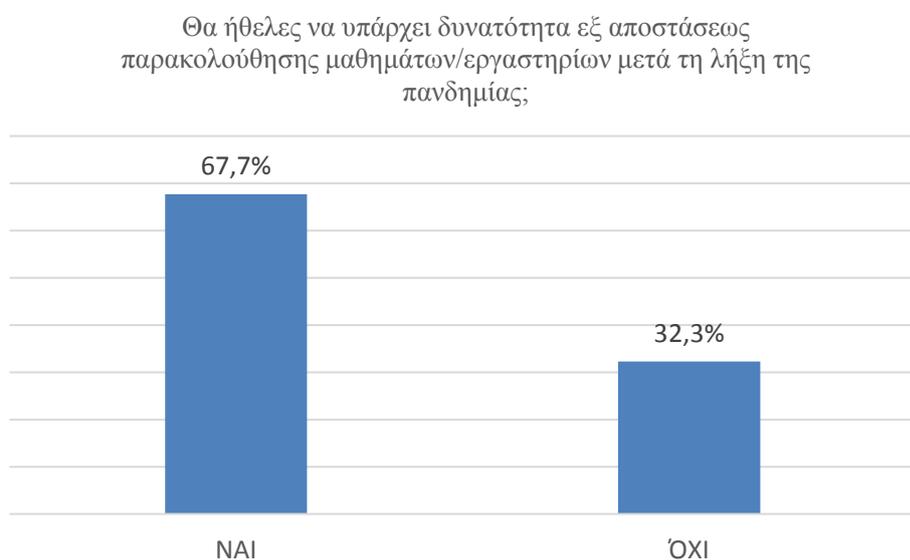
<i>Τι σε κουράζει στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;</i>	N (%)
Αίσθημα μοναξιάς και απομόνωσης	24 (32,9%)
Διατάραξη της οικογενειακής ζωής	9 (12,3%)
Δυσκολία συγκέντρωσης	34 (46,6%)
Η πολύωρη παραμονή μπροστά σε μια οθόνη	42 (57,5%)
Τίποτα από τα παραπάνω	13 (17,8%)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η γενική αντίληψη (στάση) των φοιτητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση εν μέσω καραντίνας (Γράφημα 2). Η γενικότερη στάση τους φαίνεται πως βαίνει προς το θετικό άκρο της κλίμακας.

Γράφημα 2 Στάση φοιτητών απέναντι στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Επιπλέον, ως προς τη δυνατότητα συνέχισης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης μετά το τέλος της πανδημίας, έχουμε τα εξής αποτελέσματα με επικρατούσα απάντηση το ΝΑΙ (Γράφημα 3).

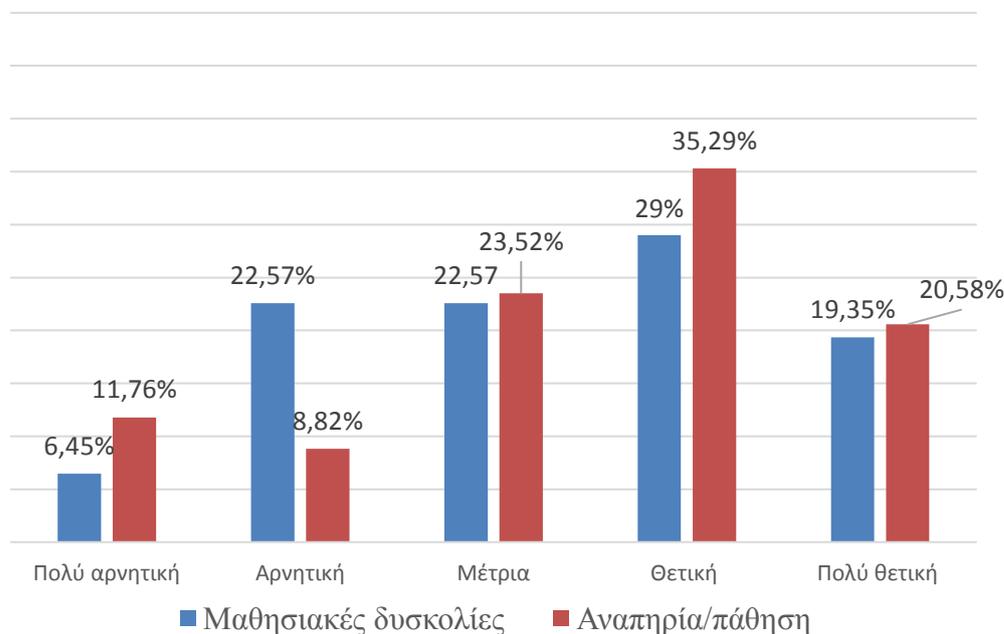

Γράφημα 3 Δυνατότητα συνέχισης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης μετά τη λήξη της πανδημίας

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε κάποια αποτελέσματα, που συγκρίνουν τις απαντήσεις των δύο ομάδων (φοιτητές με μαθησιακές δυσκολίες και φοιτητές με αναπηρία/πάθηση), προσπαθώντας να βρούμε διαφορές στις στάσεις και τις αντιλήψεις τους. Η γνώμη τους για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ανά ομάδα διαμορφώνεται ως εξής (Γράφημα 4). Παρατηρούμε πως τα άτομα με πάθηση

ή αναπηρία έχουν ελαφρώς θετικότερη στάση σε σύγκριση με τα άτομα με μαθησιακές δυσκολίες. Στη σύγκριση των μέσων όρων των δύο ομάδων (σε κλίμακα 1-5 από πολύ αρνητική έως πολύ θετική) με το κριτήριο Mann Whitney δε βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά.

Γνώμη για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση εν μέσω COVID-19

Γράφημα 4 Αντίληψη για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Ως προς το αν έχουν φορητό ή σταθερό υπολογιστή με αποκλειστικά δική τους χρήση, απάντησαν θετικά στο ίδιο ποσοστό (39,7%). Σχετικά με την ενημέρωση που είχαν πριν την έναρξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, οι φοιτητές με αναπηρία απάντησαν θετικά σε μεγαλύτερο ποσοστό από τους φοιτητές με μαθησιακές δυσκολίες (29,2% έναντι 18,46%). Ως προς τη χρήση υποστηρικτικών τεχνολογιών, τα άτομα με μαθησιακές δυσκολίες απάντησαν αρνητικά, ενώ τα άτομα με αναπηρία ή πάθηση απάντησαν θετικά σε μικρό μεν ποσοστό (4,6%). Ως προς τη δυνατότητα παρακολούθησης μαθημάτων εξ αποστάσεως μετά τη λήξη της καραντίνας, οι φοιτητές με μαθησιακές δυσκολίες απάντησαν θετικά σε μεγαλύτερο ποσοστό σε σύγκριση με τους φοιτητές με πάθηση ή αναπηρία (38,46% έναντι 29,23%) ($\chi^2=4.547$, $p=0,04$). Στις ερωτήσεις σχετικά με τα εμπόδια και τι τους κουράζει στην εξ αποστάσεως διδασκαλία, δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές στις απαντήσεις των δύο ομάδων (ακόμα και με σύγκριση με το κριτήριο χ^2 όταν ικανοποιούνταν οι συνθήκες).

Συζήτηση

Η παρούσα έρευνα εκπονήθηκε εν μέσω πανδημίας με στόχο να ανιχνεύσει τις εμπειρίες, αντιλήψεις και το βαθμό αποδοχής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης από τους φοιτητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση. Το δείγμα της είναι μικρό, προέρχεται από δώδεκα ΑΕΙ και από συγκεκριμένους τομείς σπουδών, επομένως δεν μπορούμε να προβούμε σε γενικευμένα συμπεράσματα.

Μια πρώτη εντύπωση είναι πως η γενικότερη αντίληψη των φοιτητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (μαθησιακές δυσκολίες ή πάθηση/αναπηρία) για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση φαίνεται να είναι θετική, εύρημα που συμφωνεί με αυτό της έρευνας του ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ, όπου βρέθηκε αποδοχή από

την πλειοψηφία των φοιτητών στην εξ αποστάσεως μάθηση και διδασκαλία. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέψουμε πως στη δική μας έρευνα, μεταξύ των φοιτητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, ένα ποσοστό δεν κατάφερε να συμμετέχει στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Για το λόγο αυτό είναι σημαντική, όπως αναφέρουν οι Skulmowski και Rey (2020), η λειτουργία άμεσης ανοιχτής γραμμής συμβουλευτικής βοήθειας για όλους τους φοιτητές, και ιδιαίτερα για εκείνους που αντιμετωπίζουν εμπόδια στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Η αποδοχή των φοιτητών στην ψηφιακή μάθηση επιβεβαιώνεται κι από την θετική απάντηση που έδωσαν τα 2/3 των φοιτητών στην ερώτηση αν θα ήθελαν να υπάρχει δυνατότητα συνέχισης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης μετά το τέλος της πανδημίας. Αντίστοιχο ποσοστό (70%) από το ένα τμήμα του ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ επιθυμεί στη συνέχιση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και στο χειμερινό εξάμηνο του 2020.

Ένα εύρημα που δημιουργεί προβληματισμό είναι η απάντηση μισών και πλέον φοιτητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες πως το πανεπιστήμιο (ή/και οι εξειδικευμένες συμβουλευτικές υπηρεσίες) δεν τους παρείχαν κατάλληλη ενημέρωση πριν την έναρξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγηθεί από την απρόσμενη κατάσταση που προέκυψε λόγω COVID-19 και βρήκε ανέτοιμα τα ΑΕΙ να μετατρέψουν άμεσα τις «πρόσωπο με πρόσωπο υπηρεσίες» τους σε διαδικτυακές, και να είναι σε θέση και με επαρκές προσωπικό να καλύψουν τις έκτακτες ανάγκες, τουλάχιστον το πρώτο διάστημα. Αντίστοιχα, η Bao (2020) στη δική της έρευνα κάνει λόγο για έλλειψη διαδικτυακής εμπειρίας και έγκαιρης προετοιμασίας των ιδρυμάτων στη νέα πραγματικότητα.

Ιδιαίτερα σημαντικά ευρήματα της παρούσας έρευνας είναι οι δυσκολίες και οι προκλήσεις που συνάντησαν οι φοιτητές στη «μάθηση από το σπίτι», οι οποίες μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τεχνολογικής φύσης δυσκολίες, προσωπικά-οικογενειακά θέματα, δυσκολίες επικοινωνίας αλλά και απροθυμία ή «αντίσταση» να αποδεχτούν τη νέα μορφή εκπαίδευσης από απόσταση. Από την ενδελεχή μελέτη των απαντήσεων, βγάζουμε χρήσιμα συμπεράσματα για μια οργανωμένη και προσχεδιασμένη μελλοντική ψηφιοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Τα πιο αποτελεσματικά και εύχρηστα εργαλεία για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, σύμφωνα με τους φοιτητές, φαίνεται να είναι η ηλεκτρονική τάξη (e-class), οι βιντεο-διαλέξεις και η τηλεδιδασκαλία (μέσω πλατφορμών, όπως για παράδειγμα, Teams, Google meet κ.λπ). Τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι φοιτητές αφορούσαν στη σύνδεση με το διαδίκτυο, στο πόσο καθαρά ακουγόταν ο καθηγητής στο online μάθημα, και στις δυσκολίες διαμοιρασμού οθόνης και παρακολούθησης του μαθήματος. Οι σημαντικότερες προκλήσεις που συνάντησαν ήταν οι εξής: οικογενειακές υποχρεώσεις, δυσκολία κατανόησης του (αναρτημένου) εκπαιδευτικού υλικού και έλλειψη επικοινωνίας και ανατροφοδότησης από τους καθηγητές. Αντίστοιχες απαντήσεις δόθηκαν από τους φοιτητές και στη μοναδική ελληνική έρευνα που εντοπίσαμε (του ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ) όπου επισημαίνονται τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της εξ αποστάσεως διδασκαλίας αλλά και τελικών εξετάσεων από Η/Υ.

Αναφορικά με τη χρήση ειδικής υποστηρικτικής τεχνολογίας (ΥΤ) παρατηρούμε πως δεν υπάρχει προηγούμενη εμπειρία και εξοικείωση των φοιτητών με ε.ε.α., γεγονός που δεν σχετίζεται με την επίδραση του COVID-19. Ανατρέχοντας στην ιστοσελίδα της Μονάδας Προσβασιμότητας Φοιτητών με Αναπηρία του Ε.Κ.Π.Α (<https://access.uoa.gr/>) βρίσκουμε πληθώρα εξοπλισμού, λογισμικού ΥΤ πληροφορικής και υπηρεσίες προσβάσιμων συγγραμμάτων τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν από διάφορες ομάδες φοιτητών με ε.ε.α. Επιπλέον, η συγκεκριμένη Μονάδα, όπως και αντίστοιχες Μονάδες άλλων ιδρυμάτων, ανάρτησε αναλυτικές οδηγίες για καθηγητές και φοιτητές με ε.ε.α για προσβασιμότητα στην τηλεδιδασκαλία στο πλαίσιο εφαρμογής των μέτρων περιορισμού λόγω του κορωνοϊού. Ωστόσο, η εξοικείωση με την ΥΤ φαίνεται να βρίσκεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα στους συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας.

Ένας ακόμη προβληματισμός που τίθεται είναι κατά πόσο η εξ αποστάσεως διδασκαλία μπορεί να καλύψει επαρκώς τις μαθησιακές και ψυχο-κοινωνικές ανάγκες των φοιτητών και δη των φοιτητών με ε.ε.α. Από την ανασκόπηση των ξένων ερευνών (Neves & Hewitt, 2020) και από την παρούσα έρευνα είναι φανερό πως η ανάγκη των προπτυχιακών φοιτητών για διαπροσωπική επαφή, επικοινωνία και ανατροφοδότηση δεν μπορεί να ικανοποιηθεί από τη διαδικτυακή μάθηση. Οι προπτυχιακοί φοιτητές, ιδιαίτερα των πρώτων ετών, δεν ήταν προετοιμασμένοι για τη μετάβαση στην εξ αποστάσεως διδασκαλία, ωστόσο, ανταποκρίθηκαν σε μεγάλο βαθμό θετικά σ' αυτήν την

πρόκληση. Ένα πολύ σημαντικό θέμα είναι ο σχεδιασμός των διαδικτυακών μαθημάτων και το εκπαιδευτικό υλικό σύμφωνα με τα πρότυπα του Ε.Α.Π. και των άλλων εξ αποστάσεως πανεπιστημίων (Λιοναράκης, 2005). Λόγω της έκτακτης κατάστασης, η απότομη μετάβαση δεν έδωσε περιθώρια για προγραμματισμό και οργάνωση, κι επομένως είναι αναμενόμενα τα σχόλια φοιτητών για δυσκολίες ηλεκτρονικής προσβασιμότητας, έλλειψη κατανόησης του εκπαιδευτικού υλικού, απουσία ανατροφοδότησης, δυσκολίες επικοινωνίας με τους καθηγητές κ.λπ.

Προσπαθώντας να δούμε ομοιότητες και διαφορές στις αντιλήψεις φοιτητών με αναπηρία/πάθηση και μαθησιακές δυσκολίες, δεν βρήκαμε ουσιαστικές διαφοροποιήσεις σε αυτό το μικρό δείγμα. Θα αναμέναμε πως οι φοιτητές με αναπηρία/πάθηση ανάλογα και με τη φύση της αναπηρίας τους θα είχαν μεγαλύτερες δυσκολίες και λιγότερο θετική γνώμη για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, κάτι που δεν επιβεβαιώθηκε στην παρούσα έρευνα. Ωστόσο, η ΜοΠρο του Ε.Κ.Π.Α (2020) αναφέρει πως οι τροποποιήσεις στα προγράμματα, στις μεθόδους διδασκαλίας και στις τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται στα μαθήματα στα μέσα του εξαμήνου, όπως συνέβη απρόσμενα στα μέσα του ακαδημαϊκού εξαμήνου, μπορεί να εισαγάγουν νέα εμπόδια προσβασιμότητας για τους φοιτητές με αναπηρία. Παρόλα αυτά, με την εφαρμογή κατάλληλων οδηγιών, η τηλε-διδασκαλία μπορεί να γίνει εξαιρετικά προσβάσιμη για τους φοιτητές με αναπηρία. Αυτό αναφέρει και ο Paist (1995) σύμφωνα με τον οποίο η εξ αποστάσεως εκπαίδευση έχει ξεχωριστά πλεονεκτήματα για πολλούς φοιτητές με αναπηρία γιατί τους δίνει τη δυνατότητα να σπουδάσουν με ευέλικτο τρόπο, χωρίς φυσική παρουσία, με ευελιξία στο χρόνο και στον προγραμματισμό των σπουδών τους και ίσως είναι γι' αυτούς μια πιο ρεαλιστική ευκαιρία για σπουδές.

Από την άλλη πλευρά, οι φοιτητές με μαθησιακές δυσκολίες (δυσλεξία, δυσγραφία, ΔΕΠ/Υ) δεν έχουν την μαθησιακή ετοιμότητα που απαιτεί η εξ αποστάσεως διδασκαλία, τόσο σε δεξιότητες αυτο-ρύθμισης και πειθαρχίας, όσο και σε ορισμένες ακαδημαϊκές και τεχνολογικές δεξιότητες (Stampoltzis et al., 2017). Όπως αναφέρει και ο Müller (2008), τα εκπαιδευτικά ιδρύματα πρέπει να είναι ανοιχτά σε διαδικασίες, όπως διάγνωση βασικών δεξιοτήτων των φοιτητών (σε ακαδημαϊκή γραφή, χρήση υπολογιστή, μαθηματικά, κριτική σκέψη) ώστε να προσφέρουν φροντιστηριακά μαθήματα ή τεχνική κατάρτιση, εάν κριθεί απαραίτητο, ιδιαίτερα για τους φοιτητές με μαθησιακές δυσκολίες.

Ως προς την εξ αποστάσεως διδασκαλία, στην ίδια λογική, οι Choudhry, Gujjar και Hafeez (2008) αναφέρουν ότι οι βασικότεροι στόχοι ενός συστήματος υποστήριξης φοιτητών σε ένα εξ αποστάσεως ίδρυμα είναι α) να βοηθήσουν τους φοιτητές να αποκομίσουν τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που τους προσφέρεται, β) να παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τη μορφή και το περιεχόμενο των σπουδών, γ) να μειώσουν την αίσθηση της απομόνωσης, προσφέροντας εύκολη πρόσβαση σε πόρους και πηγές αλλά και ευκαιρίες διαπροσωπικής επικοινωνίας.

Καθώς ολοκληρώνουμε τη συζήτηση σε σχέση με τα αποτελέσματα πρέπει να επισημάνουμε ορισμένα μεθοδολογικά προβλήματα προκειμένου να διευκρινιστούν με σαφήνεια τα ευρήματα. Αρχικά, το ερωτηματολόγιο που χορηγήθηκε είναι αυτοσχέδιο και πιλοτικό και ως εκ τούτου δεν υπάρχουν ακόμα δεδομένα για την αξιοπιστία και την εγκυρότητά του. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση σε βάσεις δεδομένων (όπως Psych Info, Google scholar), για τις δυσκολίες των ατόμων με αναπηρία/ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες σε συνθήκες κρίσης και για την εξοικείωσή τους με τη χρήση των υποστηρικτικών τεχνολογιών, αλλά βρέθηκαν ολιγάριθμες μελέτες. Αυτό δημιουργεί περιορισμούς στα συμπεράσματα, καθώς δεν είναι δυνατή η σε βάθος σύγκριση της παρούσας έρευνας με άλλες από το εξωτερικό και αποτελεί ταυτόχρονα πλεονέκτημα εφόσον εισάγει την επιστημονική έρευνα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε φοιτητές με μαθησιακές δυσκολίες σε περίοδο πανδημίας στην Ελλάδα.

Συμπεράσματα και προτάσεις

Η παρούσα έρευνα αποτελεί το έναυσμα για τη διενέργεια περαιτέρω ερευνών για την αξιοποίηση εξ αποστάσεως τεχνικών διδασκαλίας σε φοιτητές που δε μπορούν να έχουν δια ζώσης παρουσία στο πανεπιστήμιο. Η έκτακτη κατάσταση λόγω COVID-19 ήταν μια πρώτη δοκιμασία για το προσωπικό και τους φοιτητές των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Η αποτίμηση της εξ αποστάσεως μάθησης και διδασκαλίας μέχρι στιγμής φαίνεται να είναι θετική, παρά τις επιμέρους δυσκολίες. Οι φοιτητές με ε.ε.α της παρούσας έρευνας ανταποκρίθηκαν έως ένα βαθμό στις προκλήσεις της εξ αποστάσεως

εκπαίδευσης. Οι παρατηρήσεις και οι εμπειρίες τους (θετικές κι αρνητικές) πρέπει να καταγραφούν και να ληφθούν υπόψη για τη διασφάλιση της συνέχισης της διδασκαλίας και δημιουργίας επιπρόσθετων μηχανισμών στήριξης σε μελλοντικές έκτακτες καταστάσεις. Οι αδυναμίες και τα λάθη στην παρούσα φάση αποτελούν τη βάση για επανεξέταση των διαδικασιών διδασκαλίας και μάθησης με «ορθολογική» χρήση της τεχνολογίας και άρση των εμποδίων προσβασιμότητας όλων των ενδιαφερομένων στην εξ αποστάσεως διδασκαλία (IESALC UNESCO, 2020).

Σύμφωνα με τους Kelly και Stevens (2009), οι φοιτητές σε ένα εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό περιβάλλον επιθυμούν την επικοινωνία τόσο ανάμεσα τους, όσο και με τους διδάσκοντες, αλλά με τέτοιο τρόπο, ώστε να αισθάνονται ότι τους εξυπηρετεί ικανοποιώντας τις ιδιαίτερες μαθησιακές τους ανάγκες. Αυτή μπορεί να είναι και η αιτία που οι φοιτητές με ε.ε.α επιθυμούν τη συνέχιση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Για να βρεθεί μια βιώσιμη λύση, η τεχνολογική μάθηση απαιτεί ολιστική προσέγγιση που να ενσωματώνει σωματικές, φυσικές και κοινωνικές πτυχές της μάθησης (Skulmowski & Rey, 2020). Μια τελευταία αλλά όχι λιγότερο σημαντική επισήμανση είναι ότι τα δημόσια ελληνικά πανεπιστήμια απόδειξαν εμπράκτως, πως και υπό τις παρούσες δύσκολες συνθήκες, αποτέλεσαν αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας, συνεχίζοντας το ακαδημαϊκό, ερευνητικό και κοινωνικό τους έργο, και επιταχύνοντας την ψηφιοποίηση σημαντικών λειτουργιών. Τέλος, μελλοντικές μακροπρόθεσμες έρευνες μπορούν να εστιάσουν στον βαθμό στον οποίο η εξ αποστάσεως εκπαίδευση συμβάλλει στην επιτυχή ολοκλήρωση των σπουδών των φοιτητών με ε.ε.α/μαθησιακές δυσκολίες.

Ευχαριστίες

Ευχαριστούμε θερμά όλους όσους συνέβαλαν στην πραγματοποίηση αυτής της έρευνας σε μια ιδιαίτερα δύσκολη συγκυρία. Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τους φοιτητές και τις φοιτήτριες που αφιέρωσαν χρόνο για να συμμετάσχουν στην έρευνά μας, αλλά και τα Συμβουλευτικά Κέντρα των πανεπιστημίων που βοήθησαν στη δημοσιοποίηση της έρευνας.

Βιβλιογραφία

- Bao, W. (2020). COVID-19 and online teaching in higher education: A case study of Peking University. *Human Behaviour & Emergency Technologies*, 2: 113-115. <https://doi.org/10.1002/hbe2.191>
- Choudhry, A., Gujjar, A., & Hafeez, M. (2008). Comparative study of student support services Of AIOU and UKOU. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 9(1). Ανάκτηση από http://www.academicjournals.org/article/article1379612781_Gujjar%20et%20al.pdf.
- E.K.Π.Α. & MoΠρο (2020). *Οδηγίες προς τους Φοιτητές με Αναπηρία για Προσβασιμότητα στην Τηλεδιδασκαλία στο πλαίσιο εφαρμογής των μέτρων περιορισμού λόγω του κορωνοϊού (COVID-19)*. Διαθέσιμο διαδικτυακά στο <http://access.uoa.gr>
- Fichten, C., Asuncion, J., Barile, C., Robillar, M., & Lamb, D. (2003). Canadian postsecondary students with disabilities: Where are they? *Canadian Journal of Higher Education*, 33(2), 71-113.
- IESALC (UNESCO International Institute for Higher Education in Latin America and the Caribbean) (April 9, 2020). *COVID-19 and higher education: Today and tomorrow. Impact analysis, policy responses and recommendations*. IESALC: Αυτοέκδοση.
- Kelly, P., & Stevens, C. (2009). Narrowing the Distance: using e-learner support to enhance the student experience, *European Journal of Open Distance and E-learning*, (2), 2. Ανάκτηση από http://www.eurodl.org/materials/contrib/2009/Kelly_Stevens.pdf

- Kerres, M. (2020). Against all odds: Education in Germany Coping with Covid-19. *Postdigital Science and Education*, 1-5. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00130-7>
- Λιοναράκης, Α. (2005). Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διαδικασίες μάθησης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.). *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (σελ. 13-38). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Marinoni, G., van't Land, H., & Jensen, T. (2020). *The impact of COVID-19 on higher education around the world. IAU Global Survey Report*. UNESCO: International Association of Universities.
- Moisey, S. D. (2004). Students with disabilities in distance education: Characteristics, course enrollment and completion, and support Services. *Journal of Distance Education*, 19(1): 73-91. <https://www.learntechlib.org/p/102754/>
- Müller, T. (2008). Persistence of women in online degree-completion programs. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 9(2): 1-18. Ανάκτηση από <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/issue/view/31>.
- Murders, M. (2017). *A phenomenological study of the online education experiences of college students with learning disabilities*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. University of Arkansas, Fayetteville.
- Neves, J., & Hewitt, R. (2020). *Student Academic Experience Survey 2020*. Higher Education Policy Institute. Advance, HE.
- Paist, E. (1995). Serving students with disabilities in distance education programs. *American Journal of Distance Education*, 9(1): 61-70.
- Stampoltzis, A., Tsitsou, E., Plesti H. & Kalouri, R. (2017). Personal, educational and psychological characteristics of university students with dyslexia and matched controls: A pilot study. *Innovative Practice in Higher Education*, 3(1): 91-107.
- Skulmowski A., & Rey, G. D. (2020). COVID-19 as an accelerator for digitalization at a German university: Establishing hybrid campuses in times of crisis. *Human Behaviour & Emergency Technologies*, 2: 1-5. <https://doi.org/10.1002/hbe2.201>
- Συνήγορος του Πολίτη (17-3-2020). *Μέτρα πρόληψης της διάδοσης του κορωνοϊού COVID-19 και ενάλωτες ομάδες πληθυσμού*. Επιστολή προς Υπουργεία. Ανάκτηση από <https://www.synigoros.gr/?i=kdet.el.news.643469>
- UNESCO (13 Μαρτίου 2020). *COVID-19 educational disruption and response*. Ανακτήσιμο 3/8/2020 από <https://en.unesco.org/themes/education-emergencies/coronavirus-school-closures>
- Weeden, K. A., & Cornwell, B. (2020). The small-world network of college classes: implications for epidemic spread on a university campus. *Sociological Science* 7: 222-241
- Yan, Z. (2020). Unprecedented pandemic, unprecedented shift, and unprecedented opportunity. Advance online publication <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/hbe2.192>

Παράρτημα

Ερωτηματολόγιο

1. Πανεπιστήμιο φοίτησης και Τμήμα
2. Έτος σπουδών
3. Φύλο
4. Αν έχεις μαθησιακή δυσκολία, παρακαλώ επίλεξε την κατηγορία:
  - a) Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής και Υπερκινητικότητας (ΔΕΠ-Υ)
  - b) Διαταραχή λόγου και επικοινωνίας
  - c) Δυσλεξία
  - d) Δυσπραξία
  - e) Δυσγραφία
  - f) Δυσαριθμησία
5. Αν έχεις κάποια πάθηση ή αναπηρία, παρακαλώ επίλεξε την κατηγορία:
  - a) Διαταραχή αυτιστικού φάσματος
  - b) Νευρολογικό πρόβλημα
  - c) Δυσκολίες όρασης
  - d) Δυσκολίες ακοής
  - e) Ανίατη ασθένεια
  - f) Κινητική αναπηρία
  - g) Πρόβλημα ψυχικής υγείας
6. Κατά τη διάρκεια της καραντίνας παρακολούθησες/παρακολουθείς εξ ' αποστάσεως μαθήματα ή/και εργαστήρια;
  - a) ΝΑΙ
  - b) ΟΧΙ
7. Έλαβες πληροφορίες από το Πανεπιστήμιο ή από το Συμβουλευτικό Κέντρο ή από κάποιον υπεύθυνο στήριξης (για άτομα με μαθησιακές ανάγκες ή αναπηρία) σχετικά με το πώς μπορείς να συνεχίσεις την εκπαίδευσή σου εξ' αποστάσεως λόγω πανδημίας ;
  - a) ΝΑΙ
  - b) ΟΧΙ
8. Έχεις σύνδεση internet στο χώρο κατοικίας σου κατά την περίοδο αναστολής των μαθημάτων;
  - a) ΝΑΙ
  - b) ΟΧΙ
9. Τι χρησιμοποίησες για να συνδέεσαι στα εξ' αποστάσεως μαθήματα; (Μπορείς να επιλέξεις περισσότερες από μία απαντήσεις)
  - a) Η/Υ
  - b) Laptop
  - c) Tablet
  - d) Κινητό τηλέφωνο
  - e) Κάμερα / web Κάμερα
  - f) Μικρόφωνο
  - g) Ηχεία (ενσωματωμένα ή εξωτερικά)
  - h) Headset (Ακουστικά κεφαλής με μικρόφωνο)
  - i) Άλλο

10. Χρησιμοποιείς Υποστηρικτικές Τεχνολογίες; (δηλ. τεχνολογίες που απευθύνονται σε άτομα με μαθησιακές δυσκολίες ή αναπηρία όπως είναι οι τεχνολογίες ανάγνωσης οθόνη, ομιλία σε κείμενο, μεγέθυνση οθόνης κ.λπ.)
- ΝΑΙ
  - ΟΧΙ
11. Ποια από τα παρακάτω τεχνικά εμπόδια συνάντησες στην παρακολούθηση των on-line μαθημάτων με τον καθηγητή σου;
- Συχνό πρόβλημα με το δίκτυο (γραμμική σύνδεσης μη σταθερή / μη επαρκής)
  - Αδυναμία φωνητικής επικοινωνίας εκ μέρους μου (π.χ. έλλειψη μικρόφωνου)
  - Προβληματική ακουστική κατά τη διδασκαλία (ο καθηγητής δεν ακούγονταν καθαρά)
  - Αδυναμία τηλεοπτικής επικοινωνίας εκ μέρους μου (π.χ. έλλειψη κάμερας)
  - Προβληματική εικόνα κατά τη διδασκαλία (ο διαμοιρασμός της εικόνας ήταν ανεπαρκής)
  - Δεν είχα κανένα πρόβλημα έως τώρα
  - Άλλο
12. Ποια είναι η γνώμη σου για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση από το σπίτι; (1= Πολύ αρνητική έως 5= Πολύ καλή).
13. Αν μπορείς να επιλέξεις τη μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης από το σπίτι ή τη φυσική παρουσία στη Σχολή σου, ποια θα προτιμούσες;
- Φυσική παρουσία για όλα τα μαθήματα / εργαστήρια
  - Εξ αποστάσεως εκτός των μαθημάτων που κρίνεται αναγκαία η φυσική παρουσία
  - Άλλο
14. Τι είναι εκείνο ή εκείνα που σε προβληματίζουν στην έως τώρα εξ' αποστάσεως εκπαίδευσή σου; Μπορείς να επιλέξεις περισσότερες από μία απαντήσεις
- Υπάρχει ελλιπής επικοινωνία με τους φοιτητές από την πλευρά του εκπαιδευτικού
  - Ο εκπαιδευτικός κατά τη σύγχρονη επικοινωνία αξιοποιεί μόνο παρουσιάσεις / κείμενα
  - Δεν υπάρχει αλληλεπίδραση στη σύγχρονη επικοινωνία
  - Κουραστικές/πολύωρες διαλέξεις
  - Δεν δόθηκε βοηθητικό / υποστηρικτικό υλικό
  - Δίνεται πολύ έντυπο υλικό (π.χ. σε word, pdf ...)
  - Δεν υπάρχει ανατροφοδότηση
  - Δεν υπάρχει οργάνωση της ύλης
  - Δεν έχω κάτι αρνητικό να αναφέρω
15. Τι είναι εκείνο ή εκείνα που θεωρείς ότι σε κουράζουν στην εξΑ εκπαίδευση κατά τη διάρκεια της καραντίνας; Μπορείς να επιλέξεις περισσότερες από μία απαντήσεις
- Ένα αίσθημα μοναξιάς ή απομόνωσης
  - Η διατάραξη της οικογενειακής ζωής
  - Αισθάνομαι κόπωση ή/και αδυναμίας συγκέντρωσης
  - Η πολύωρη ενασχόληση μπροστά σε μια οθόνη
  - Τίποτα δεν με έχει κουράσει έως τώρα
  - Άλλο
16. Ποιες είναι οι μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζεις σχετικά με τη μάθησή σου από το σπίτι κατά τη διάρκεια της καραντίνας (μέχρι 3 επιλογές)
- Έλλειψη σαφούς επικοινωνίας από τον καθηγητή μου για το πώς να συνεχίσω να συμμετέχω στο μάθημα
  - Έλλειψη καθοδήγησης σχετικά με τον τρόπο χρήσης των νέων τεχνολογιών στο οποίο πρέπει να συμμετέχω
  - Η δυσκολία κατανόησης του μαθησιακού υλικού που παρέχεται από τους καθηγητές

- d)** Η δυσκολία χρήσης των διαδικτυακών πλατφορμών που μου ζητήθηκε να χρησιμοποιώ
  - e)** Η αδυναμία πρόσβασης σε φορητό υπολογιστή / Η/Υ στο σπίτι μου
  - f)** Άλλες απαιτήσεις στο σπίτι (π.χ. φροντίδα παιδιών ή άλλα εξαρτώμενα άτομα)
  - g)** Η έλλειψη τεχνικών γνώσεων / δεξιοτήτων
  - h)** Η απροθυμία συμμετοχής μου σε διαδικτυακή εκπαιδευτική διαδικασία
  - i)** Η έλλειψη δομής του μαθήματος που παρακολουθώ
  - j)** Η έλλειψη σε συμβουλευτικές υπηρεσίες του Πανεπιστημίου
  - k)** Άλλο
- 17.** Τι σου λείπει περισσότερο στην περίοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσής σου;
- a)** Η επαφή και η επικοινωνία με τους συμφοιτητές μου
  - b)** Η φυσική παρουσία μου στην τάξη ή στο αμφιθέατρο
  - c)** Η άμεση επικοινωνία με τον διδάσκοντα
  - d)** Άλλο
- 18.** Θα ήθελες να υπάρχει δυνατότητα να παρακολουθείς μέρος των μαθημάτων του εξαμήνου εξ αποστάσεως και μετά τη λήξη της περιόδου της καραντίνας;
- a)** ΝΑΙ
  - b)** ΟΧΙ